

T A T A U T C A N E V E I

A város rövid története

Tata környéke kedvező természeti adottságai miatt már az őskorban is lakott hely volt. Az Árpád-házi királyok alatt királyi birtok volt, s csak a királyi család kihalása után került a Csák család tulajdonába. A várost az 1260-as években még villa, majd 1388-ban civitas megnevezéssel jelölik. 1397-ben Zsigmond király lett a birtokosa, s ő építtette az Öreg-tó partján a várat, amely egyik kedvelt tartózkodási helye lett. Mátyás király jelentős építkezéseket folytatott a várpalotán. Halála után egy ideig Corvin János volt a vár ura, majd II. Ulászló király, aki 1510-ben a pestis elől ide menekült, s országgyűlést is tartott itt.

A nyolcéves török megszállás alatt kilencszer cserélt gazdát a vár, s ez is mutatja, hogy fontos láncszeme volt a dunántúli végvárrendszernek.

A XVII. század jelentős eseménye a Bocskai-féle szabadságharc-hoz való csatlakozás volt 1605 nyarán. Tata hadi fontosságát a Rákóczi-szabadságharcban is megtartotta. A harcok elcsendesedése után a Krapf család lett a vár tulajdonosa, majd 1727-től Esterházy Józsefé lett. Ettől az időtől kezdődik a város barokk fejlődése. Tatán tevékenykedett a kor híres építésze, Fellner Jakab, s ő építette az Esternazy-kastélyt (ma kórház), a Nagytemplomot, a vágóhidat, s az ő tervei alapján készült a Miklós-malom.

1765-ben alapították a város első jelentős iskoláját, az „algimnáziumot”, amely ma Eötvös József nevét viseli. Itt volt tanár Révai Miklós nyelvész, Knet Dániel csillagász, Szablik István fizikus és feltaláló, valamint Öveges József fizikus, ebben a gimnáziumban tanult többek között Vörösmarty Béla, a költő fia, Fekete Lajos nyelvész, Rómer Flóris, a magyarországi művészettörténet egyik megalapítója, Vincze Imre zeneszerző.

A barokk korban alakult ki, illetőleg virágzott föl a tatai fazekasipar. Ebből fejlődött ki a város első komolyabb ipari üzeme, egy fajansz-manufaktúra. Később, a XIX. században Farkasházy Fischer Mór a tatai fajanszból kiindulva alapította meg a herendi porcelángyárat. Ezen kívül a vizekkel kapcsolatos iparágak fejlődtek ki, különösen a malomipar virágzott. Egy 1830-as térképen 15 működő malmot tüntettek fel. Közülük néhányat már helyreállítottak: a Miklós-malomban nemzetiségi

múzeum, a Berta-malomban könyvtár, a Pötörke-malomban a Műemléki Felügyelőség kapott helyet.

Az 1848. március 15-i események híre Tatára is eljutott. A fiatalok az utcára vonultak, hogy ott ünnepeljék meg a kivívott eredményeket. Később a város lakói lelkesen hallgatták Hamary Dániel és Fittler Gyula beszédeit. Megalakult a nemzetőrség, s 1848 végén a város lakói ünnepség keretében zászlót adományoztak hadbavonulásukra.

Polák Sándor 1875-ben alapította a város egyik jellegzetes üzemét, a „tarisznyakészítőt”, amelyből a mai Tatai Szőnyeggyár fejlődött ki.

Az első világháborús években egyre élesebbé vált a szociális nyomor, s az is nagy elkeseredést váltott ki, hogy az értelmetlen háború Tatáról is, Tóvárosról is sok áldozatot követelt. Egyre nőtt a háborúellenes hangulat, s országosan az elsők között 1918. okt. 31-én létrejött a Nemzeti Tanács. 1919. január 19-én megalakult a Munkástanács, amelynek vezetője Csákány Lajos, Csiszár József, Patkó József és dr. Tárkányi Lajos volt. Ez év májusában a megyei Direktórium Tatára költözött, s ezzel megnőtt a város politikai jelentősége. A lakosság ellátását nem tudták megoldani, s az elégedetlenség kedvezett az ellenforradalomnak, amely július végén itt is föllépett a Tanácsköztársaság ellen, és súlyos megtorlásokat eszközölt.

1936-ban dr. Magyar Zoltán egyetemi tanár javaslatára kimondták Tata és Tóváros egyesítését Tataóváros néven, de még ekkor a község mezőgazdasági jellegű, falusias település volt. 1954. február 1-én nyilvánították Tata néven várossá, s ez kedvezett a fejlődésnek. Ma több mint húszezer lakosa van. Fejlődött a város ipara (börgyártás, hűtőgépgyártás, műanyagfeldolgozás), korszerűsödött a mezőgazdasága. Új lakótelepek és intézmények (művelődési központ, szakorvosi rendelő stb.) épültek, megújult a városközpont. Jelentős eredményeket értek el a Tatát körülvevő üdülőtérületek hasznosításában és Tata üdülővárossá fejlesztésében.

A város e vázlatos története is bizonyítja, hogy mozgalmas élet folyt Tatán az elmúlt évszázadokban, amit elsősorban azért tartottam lényegesnek ismertetni, mert sok utcanév (elsősorban a személynevekből alakultak) csak e történelem ismeretében érthetők meg. A névváltozások és névváltoztatások végigkísérése még plasztikusabb képet adna a város múltjáról, most azonban csak Tata jelenkori utcaneveit vizsgálom meg az alábbiakban.

Vizsgálódásaimhoz a Városi Tanács 1972-ben és 1976-ban kibocsátott térképeinek utcanévjegyzékét használtam fel, amelyeket néhány újabb adattal kiegészítettem. Itt mondok köszönetet dr. Körmendi Gézának, a tatai Eötvös József Gimnázium igazgatójának, a városi Névtani Bizottság elnökének, aki adataival, jó tanácsaival munkámat nagy mértékben segítette.

Az utótagok vizsgálata

Összesen 204 utcanévet vizsgáltam meg, s ennek 195 névadója volt, vagyis 9 homogén névbokor fordul elő a városban, mivel az előtagok megegyezésekor egymás közvetlen közelében vannak a különböző utótagú közterületi nevek. Közülük kétszer a városból kivezető út folytatása (vagy inkább előzménye) az ugyanolyan nevű utca a belvárosban. Az alábbi azonos előtagú közterületneveket találtam: Agostyáni út — Agostyáni utca; Corvin utca — Corvin köz; Iskola tér — Iskola utca; Kocsi út — Kocsi utca; Könyei utca — Könyei út új sor; Malom utca — Malom köz; Móricz Zsigmond tér — Móricz Zsigmond utca; Platános tér — Platános utca; Tópart utca — Tópart sétány.

Az utótagok előfordulása és megterhelése a következő.

csapás	1	0,4%	sétány	2	0,9%
dűlőút	3	1,4	tér	15	7,3
fasor	2	0,9	út, útja	19	9,3
köz	9	4,4	utca	153	75,0

Amint látjuk, leggyakoribb az utca utótag, amely sajnos az út rovására is terjed.

Az előtagok vizsgálata

Az előtagok jelentéstani vizsgálatakor HAJDÚ MIHÁLY (Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata. Bp., 1975.) csoportosítását vettem át, de ezek közül — saját anyagom jellegzetességének megfelelően — néha a kisebb csoportokat összevontam. Nálam tehát a következő kategóriák fordulnak elő.

1. Személynevek
2. Földrajzi nevek
3. Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavak
4. Az emberi tevékenységre utaló szavak
5. Az ember fizikai és szellemi alkotásaival kapcsolatos szavak
6. A természeti környezet szavaiból alakult utcanévek
7. Az utca minőségére, tulajdonságára utaló szavak
8. Sorszámnévvel jelölt utcák

A/ Személynevekből alakult utcanévek (90 — 44,1%)

I. Magyar személyek nevei 1. Történelmi alakok

- a/ a honfoglalás korából: Árpád
- b/ az Árpád-ház kihalásától a török háborúkig: Zsigmond, Mátyás, Corvin (2)
- c/ a török háborúk idejéből: Dobó István, Dobozi Mihály, Pálffy (Miklós), Rozgonyi (István), Thury György, Zrínyi
- d/ a németellenes mozgalmak korából: Bercsényi, Bezerédj, Bottyán János, Esze Tamás, Rákóczi
- e/ a reformkor és a szabadságharc korából: Damjanich, Gábor Áron, Kiss Ernő, Klapka, Kossuth, Lovas László, Perényi (Zsigmond), Széchenyi István
- f/ a XIX. század második feléből: Deák Ferenc, Táncsics Mihály
- g/ parasztmozgalmak vezetői: Budai Nagy Antal, Dózsa György, Szántó Kovács János
- h/ munkásmozgalmak szereplői: Bajcsy-Zsilinszky, Bacsó Béla, Frankel Leó, Fürst Sándor, Hámán Kató, Koltói Anna, Kun Béla, Latinca Sándor, Mező Imre, Münnich Ferenc, Rózsa Ferenc, Ságvári Endre, Sallai, Schönherz, Somogyi Béla, Szamuely, Zalka Máté (17 — az összes személynevekből eredő utcanéveknek 18,8%-a)
- i/ helytörténeti vonatkozású nevek: Csiszár József, Faller Jenő, Hamary Dániel, Janek Géza, Tárkányi Lajos, (Janek híres sportlovas volt, a többiek neve pedig szerepel a várostörténeti bevezetésben)

2. Tudósok: Bláthy Ottó, Irinyi János, Mikoviny Sámuel, Révai Miklós

3. Művészek

- a/ írók, költők: Ady Endre, Arany János, Balassi Bálint, Csokonai, Eötvös, Gárdonyi Géza, Jókai, József Attila, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Madách, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond (2), Nagy Lajos, Pálczi Horváth Ádám, Petőfi Sándor, Temesvári István, Tompa Mihály, Váci Mihály
- b/ festők: Fesztly Árpád, Hollósi Simon, Munkácsy Mihály, Székelly Bertalan, Vaszary János
- c/ építész: Fellner Jakab
- d/ zeneszerzők: Bartók Béla, Dankó Pista, Erkel, Kodály Zoltán

4. Tulajdonosáról, volt lakójáról: Krimpám (Klímpán), Rác

II. Nem magyar személy neve: Lumumba

B/ Földrajzi nevekből alakult utcanévek (25 — 12,2%)

1. Irányt jelölő nevek: Agostyáni (2), Baji, Bánhidai, Dadi, Kocsi(2), Komáromi, Könyei (2), Naszályi, Mocsai, Szomódi, Vértesszőlősi
2. Nem irányjelölők, de helységnévi eredetűek: Kazincbarcikai, Keszthelyi, Oroszlányi
3. Hegynevek: Vértesi, Új-hegyi
4. Víznevek: Által-ér, Fényes
5. A városhoz tartozó helynévről: Nagy-kert, Új-réti
6. Földrajzi köznév: Tópart (2)

C/ Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból (24 — 11,7%)

1. Női keresztnévek: Ágnes, Erzsébet, Hedvig, Ida, Ilona, Irén, Judit, Klára, Magdolna, Margit, Mária
2. Férfi keresztnév nem fordul elő. Az Árpád és Zsigmond nevet a történelmi személyek neveihez osztottam be, a Csongor nevet pedig az irodalmi hősökről kapott utcanévek közé, mivel közvetlenül mellette szerepel a Tünde utcanév, s így azzal kétségtelenül névbokrot alkotva Vörösmarty munkájából ered.
3. Tágabb értelmű emberi viszony, társadalmi osztály: Munkás
4. A nemzetközi és magyar munkásmozgalomra emlékeztetők
 - a/ Intézményre, eseményre utalók: Tanácsköztársaság, Felszabadulás, Vörös Hadsereg, Görög hősök
 - b/ Évfordulókra utalók, dátumok: Április 4., Május 1., November 7.
 - c/ Ifjúsági mozgalmi élet köréből: Úttörő
5. Államigazgatásra utalók: Alkotmány, Országgyűlés
6. Katonasággal kapcsolatosak: Honvéd, Katona

D/ Emberi tevékenységre, foglalkozásra utaló nevek (7 — 3,4%): Csapó, Építők, Fazekas, Gombkötő, Horgász, Tímár, Vágó

E/Az ember fizikai és szellemi alkotásaival kapcsolatosak (23 — 11,2%)

1. Épületekről, építményekről: Fürdő, Gyár, Iskola (2), Kalló, Kőkút, Malom (2), Vasút
2. Eszköz, szerszám, hangszer: Dob, Fáklya, Taliga
3. Elvont fogalmak: Béke, Egység, Szabadság, Újvilág
4. Nyelv: Eszperantó
5. Művészet: Művész
6. Sportélet: Sport
7. Irodalmi hősök: Csongor, Tünde, Toldi Miklós

F/ A természeti környezet szavaiból alakult utcanevek (27 — 13,2%)

1. Állatvilág: Bárány, Gerle, Kakas, Mókus, Nyúl, Óz, Szarvas

2. Növényvilág

a/ fák: Akácfa, Boróka, Cser, Diófa, Fenyő, Fűzfa, Gesztenye,
Nyárfa, Nyírfa

b/ összefoglaló, gyűjtőnevek: Akácos, Fenyves, Gyertyános,
Lombos, Platános (2), Tölgyes

c/ virágok: Jázmin, Nefelejcs, Szegfű, Tulipán

G/ Az utca milyenségére, tulajdonságára, minőségére utal (5 — 2,4%)

1. Helyzet, fekvés: Vár alja

2. Tulajdonság: Széles, Hullám

3. Szín: Fehér, Fekete

H/ Számokkal jelölt utcák (3 — 1,5%): IV-V, V-VI, VI-VII (valamennyi
dűlőút)

Összefoglalás

A város hagyománytisztelete az utcanévadásban is megmutatkozik. Az új lakótelepek utcanévadásánál megfigyelhető az a törekvés, hogy olyan személyek legyenek a névadók, akik valamilyen kapcsolatban voltak a várossal vagy a megyével.

Eléggyé gyakori a városban a heterogén névbokor. Az Új-hegyen levő utcák nagy része a munkásmozgalom kiemelkedő alakjairól kapta a nevét. Névbokor keletkezett költőkről, írókról elnevezett utcákból a Cseke-tó melletti területen. Az Öreg-tó körüli üdülőtelepen vannak a női keresztnévekből eredő utcanevek, továbbá a növény- és állatnévi utcák. Mindez a városi Névtani Bizottság munkásságának eredménye.

A következő lapon egy összehasonlító táblázatban közlöm Tata utcanévcsoportjainak százalékarányát több várossal együtt, amelyeket HAJDÚ MIHÁLY, Orosháza utcanevei (NévtÉrt. 3. sz. 34) című dolgozatában találtam. Ez a táblázat azt mutatja, hogy Tata utcanévstruktúrája egy árnyalattal jobb a vártnál és a szokásosnál: kicsit kevesebb a személynevekből eredő utcanevek száma, kissé több az emberrel kapcsolatos szavakból alakultaké, de hasonlóan nagyon kevés maradt meg a motivált utcanevekből, vagyis az olyanokból, amelyek az utca minőségére, milyenségére vonatkoznak, tehát reális a kapcsolat a név és a vele elnevezett objektum között.

	Budapest	Szeged	Nyíregyháza	Székesfehérvár	Orosháza	Zalaegerszeg	Tata	Ózd	Kiskunfélegyháza
Az összes utcanév száma:	6816	606	460	405	272	258	204	201	168
I. Személynévi eredetű:	26%	24%	32%	32%	43%	49%	44%	64%	73%
II. Helynévi eredetű:	27	21	12	37	17	20	12	11	5
III. Az emberrel kapcsolatos:	30	36	21	24	18	20	26	17	11
IV. Az ember környezetéből:	11	13	29	5	16	9	13	5	11
V. Az utca milyenségére utal:	2	6	5	3	7	2	2	2	-
VI. Egyéb (szám, betű stb.):	4	-	-	-	-	0,5	1	1	-

LAKATOS ERIKA

HAJDANI KERTEK EMLÉKE RÉGI NEVEKBEN

A mai névhasználatunkban a kert szó jelentését két összetevő határozza meg: a művelési ág és a terület zártsága. Akár belterületen, akár külterületen is van a kert, legfőbb jellemzője a zöltség-vagy gyümölcsstermesztésre való használat, és általában kerítéssel veszik körül (vö.: ÉrtSz. III, 881). Megfigyeléseim szerint viszont mezőgazdasági nagyüzemeink gyakorlatában — talán a kertészet szó hatására — kezd egy olyan jelentése kialakulni a kert szónak, melyben domináns szerephez már csak a művelési ág jut, a terület zártsága pedig kezd elveszíteni benne jelentőségét. Szamoszszegen végzett földrajzi-név-gyűjtésem anyagának kerteket jelölő része — noha az előrébb írtak a falu szóhasználatára is érvényesek — történeti síkon annyira eltérő képet rajzolnak a kérdésről, hogy ismertetése tanulságos lehet nemcsak a névkutatóknak és nyelvészeknek, hanem más területek történeti kutatóinak is.

A község ma élő névanyagából az Égetkért, Ijéskért, Kokaskért, Kóusakért, Panyolaji kért és Piroskért adatokat vonhatom ide azzal a megjegyzéssel, hogy ezek ma csak egyes részeiken gyümölcsösök, azt pedig igazolni nem lehet, hogy valaha azok voltak. Az Égetkért és Kokaskért differenciálódással és újranevezéssel alakult a Panyolaji.